

Siniša Ostojić*

UPRAVLJANJE POLITIČKIM RIZICIMA

Sažetak: U radu se istražuje rizik povezan sa državnim delovanjem na smanjenje vrednosti firme. Fokus je stavljen na funkcionisanje multinacionalnih kompanija MNC, mada se pojmovi mogu primenjivati i na firme koje posluju u nacionalnim okvirima. Započecu analizu pregledom različitih načina ulaska na strana tržišta. Nakon toga, definišaću politički rizik i izloženost njegovim elementima. Zatim, primeniću metode upravljanja političkim rizicima. Ovaj rad završiću sa pregledom osiguranja političkih rizika i suma osiguranja u odabranim državama, te kako se politički rizik ugovara i utvrđuje premija osiguranja.

Gljučne reči: upravljanje političkim rizicima, elementi političkih rizika, nacionalne uvozno-izvozne banke

POLITICAL RISK MANAGEMENT

Abstract: This paper explores the risks associated with governmental actions that diminish firm value. My focus is on MNCs primarily, although the concepts apply equally to purely national enterprises. I begin our examination by reviewing the various modes of foreign market entry. After this, I define political risk and explore its elements. Next, I am going to apply the risk management process to political risks. The paper concludes with an overview of political risk insurance coverages in selected countries and of how political risk is underwritten and priced.

Key words: political risk management, elements of political risk, national export-import banks

1. Pokušaj definisanja i analiza karakteristika političkog rizika

Definisanje političkog rizika podrazumeva temeljan pristup samoj prirodi i poreklu političkog rizika. Kako bi se uspešno definisao politički rizik neophodno je uzeti u obzir sve njegove činioce, kao i njihov stepen uticaja i delovanja, ali i posledice koje proizilaze iz njegovog uticaja. Najšire definisano, pod političkim rizikom podrazumeva se svaka aktivnost države koja rezultira smanjenjem vrednosti i kapitala preduzeća. Pojedini autori idu i dalje uključujući u politički rizik i aktivnosti koje se odnose na razlikovanje između domaćih i stranih kompanija, odnosno favorizovanje jednih ili drugih, ali i bilo koja akcija državne institucije koja proizvodi pretnju i koja može da utiče na smanjenje priliva kapitala iz inostranstva. Politički rizik se pojavljuje kao posledica aktivnosti države i ne treba ga poistovećivati sa rizikom od terorizma, kidnapovanja ili otmicama. Međutim, kako se ne bi odlazilo u širinu prilikom definisanja političkog rizika, kada se govori o političkom riziku uglavnom se misli na štetne aktivnosti države u zemlji u kojoj se realizuju određeni projekti. Takođe, možemo razlikovati makro i mikro nivo delovanja političkog rizika. Makro uticaj ima podjednaki uticaj na sve aktere prisutne na određenom tržištu, dok se mikro uticaj odnosi na pojedinu kompaniju ili pojedinu privrednu granu.

Prema stručnjacima IRMI-a¹ (IRMI-International Risk Management Institute; Međunarodni institut za upravljanje rizikom), neophodno je napraviti dve razlike koje se odnose na definisanje političkog rizika. Prva razlika koja mora biti napravljena od strane kompanije odnosi se na definisanje rizika kompanije specifičnog za zemlju (*firm-specific political risks*) i definisanje specifičnog političkog rizika koji se odnosi na zemlju (*country-specific political risks*). Drugi korak u razlikovanju odnosi se na tipove rizika i obuhvata dva tipa:

* doc. dr Siniša Ostojić, Ekonomski fakultet Subotica, odeljenje u Novom Sadu, sostojic@beotel.yu

¹IRMI-International Risk Management Institute-<http://www.irmi.com/expert/articles/2000/wagner10.aspx>

rizik države (*government risk*) i rizik nestabilnosti (*instability risk*). U tabeli 1. prezentovani su faktori koji predstavljaju ključne činioce rizika sa kojim se susreće kompanija prilikom poslovanja na stranim tržištima. Kao što se vidi iz prezentovane tabele rizik kompanije specifičan za zemlju je pod uticajem rizika države i rizika nestabilnosti, a koji obuhvataju diskriminirajuću regulativu, opasnost od eksproprijacije imovine kao i kršenje ugovora, ali i sabotaze, kidnapovanja ili bojkot kompanije, a koji nisu pod uticajem države. Stepenn rizika zemlje definisan je takođe faktorima koji proizilaze iz uticaja države ili rizika nestabilnosti. Taj stepen je determinisan opasnostima od masovne nacionalizacije, regulatornih promena ili opasnosti od nekonvertibilnosti valute, a koje su pod uticajem vlade, pa do opasnosti kao što su masovni štrajkovi radnika, protesti i demonstracije, kao i građanski ratovi koji predstavljaju faktore koji su od opšteg uticaja.

Tabela 1. Ključni faktori uticaja na poslovanje preduzeća na stranim tržištima

	Rizik države (Vlade)	Rizik nestabilnosti
Rizik kompanije specifičan za zemlju	<ul style="list-style-type: none"> • Diskriminirajuća regulativa • Rizik eksproprijacije • Kršenje ugovora 	<ul style="list-style-type: none"> • Sabotaze • Kidnapovanja • Bojkot kompanija
Stepen rizika zemlje	<ul style="list-style-type: none"> • Masovna nacionalizacija • Regulatorne promene • Konvertibilnost valute 	<ul style="list-style-type: none"> • Masovni štrajkovi radnika • Protesti, štrajkovi i demonstracije • Građanski ratovi

Priroda političkog rizika, u osnovi, razlikuje i kategorije investitora (**direktni ili portfolio investitor**) upravo zbog toga što se i njihova izloženost političkim rizicima razlikuje. U principu, portfolio investitori bivaju posredno pogođeni određenim političkim promenama, kao što su na primer iznenadne promene kamatnih stopa, dok su posledice političkih rizika na direktne investitore mnogo dublje i radikalnije. Gradacija tih aktivnosti ide od onih najnižih, koje više deluju psihološki na menadžment kompanije i izazivaju određen stepen neugodnosti i proizvode relativno malu štetu, pa sve do onih koji imaju teže posledice, kao što su eksproprijacija ili oduzimanje imovine kompanije. Strane firme se mogu susresti sa brojnim poteškoćama prilikom plasmana robe ili usluga na neko tržište, za razliku od domaćih firmi. Na to ukazuje i podatak da su zemlje Latinske Amerike imale poseban odnos prema firmama iz SAD, predstavljale su „posebnu službu“ za bogate i moćne kompanije iz SAD. Tako su latinoameričke zemlje nakon promene političke garniture i dolaskom na vlast političara koji ne gaje prijateljske odnose sa administracijom SAD, postale vodeće i nadaleko poznate po tome da oduzimaju imovinu stranim kompanijama koje posluju na njihovoj teritoriji. Tako je bilo u Čileu 1975. godine, a potom i u Venecueli 2006. i 2007. godine.

Promena karakteristika političkog rizika poslednjih godina znatno se promenila i još uvek se menja. Do 1985. godine na mapi političkog rizika, kao dominantni oblik opasnosti političkog rizika, bili su prisutni konfiskacija i nacionalizacija imovine i sredstava stranih kompanija u novoformiranim državama. Jedan od takvih primera je i egzil iranskog šaha 1979. godine koji je doveo do nacionalizacije strane imovine i ugovora koji su bili sklopljeni sa iranskom vladom. Godine 1973. naftni embargo i nacionalizacija stranih koncesija na naftnim poljima od strane arapskih zemalja dovela je do Yom Kippur rata² (poznatog i kao Arapsko-izraelski rat). U ovom ratu arapske zemlje predvođene Egiptom i Sirijom napale su Izrael, a kao posledica svega toga nastala je naftna kriza, zemlje članice OPEC-a tražile su način kako bi kaznile SAD zbog podrške Izraelu.

U poslednje vreme, kada su prisutne tendencije za ostvarivanje neke vrste globalnog mira, sve je više drugih faktora, osim rata, koji značajno utiču na jačanje političkog rizika, kao što su uvođenje pojedinih retroaktivnih mera od strane države. Još jedan primer iz svetske ekonomije pokazuje nam da se priroda političkog rizika menja, a to je slučaj BELCO naftne kompanije koja je zbog eksproprijacije u Peruu ostala bez dela svoje imovine. Kompanija BELCO je posedovala *offshore* proizvodnju do 1985. godine, kada je *offshore* licenca, koju je kompanija posedovala, proglašena nevažećom od strane vlade Perua (koja je bila pod uticajem predsednika Garcie). U suštini, izvor problema je bila odluka vlade Perua da uvede retroaktivne poreze kompanijama, koje su one odbile da plate. Ovo je bilo jedno od najvećih potraživanja, a koji se odnosio na tržište političkog osiguranja do tada i iznosilo je oko 230 miliona SAD\$. To je pokazalo različite pretenzije od strane državnih organa, a koje su se odnosile na eksproprijaciju imovine stranih kompanija. I dok se novoizabrani režim pod uticajem Garcie smatrao levičarskim on je počeo primenjivati neke akcije koje nisu bile odlika levičarskih režima. Sve do 1970. godine nacionalizacija imovine je bila na snazi i bila je prilično dobro „zamaskirana“ od strane političkog vrha kako bi izgledala kao privredni ili ekonomski

² http://en.wikipedia.org/wiki/Yom_Kippur_War

problem. Snažni javni protesti koji su usledili doveli su do toga da je vlada predsednika Garcie 1987. godine pokušala da nacionalizuje bankarski sektor, iako su pritisci bili da se to ne čini, jer su primeri iz sveta pokazivali da je to pogrešno. Današnja priroda političkog rizika pod uticajem je velikog broja faktora, a najznačajniji su: (1) globalni makroekonomski faktori (svetska ekonomska i finansijska kriza, rast cena nafte, rast cena hrane), (2) visoke cene proizvoda i usluga, (3) ekonomski nacionalizam, (4) decentralizacija države i njene uprave, (5) učešće nevladinih organizacija u javnom životu zemlje, kao i značaj i uticaj nevladinog sektora, (6) javni interes za ekonomski razvoj i njegove efekte

2. Osigurane opasnosti političkog rizika

Nacionalizacija, konfiskacija i eksproprijacija predstavljaju najgrublje akcije, preduzete od strane neke vlade, a koje su usmerene protiv stranih kompanija. Strane vlade takođe mogu odbaciti ugovore stranih kompanija, kao i nametnuti nepriznavanje konvertibilnost valute.

Nacionalizacija. Nacionalizacija je proces prinudnog, na osnovu delovanja vlasti, prelaza u državnu svojinu krupnih ili svih privrednih preduzeća određene privredne grane ili celokupne industrije, koja je do tada bila u privatnom vlasništvu. Nacionalizacija predstavlja preuzimanje imovine pojedine strane kompanije od strane vlade ili državnih organa uz određenu nadoknadu, koja ne mora biti obavezna. Nacionalizacija predstavlja jednu od prvih i najradikalnijih ekonomsko-političkih mera gotovo svih totalitarnih režima, posle preuzimanja vlasti. Oduzeta sredstva za proizvodnju i druga nepokretna imovina postaju materijalna baza za izgradnju totalitarne države i sredstvo podupiranja takvog sistema. Ova mera može se sprovesti u slučajevima rata ili prirodnih katastrofa kada obično ima privremeni karakter.

Konfiskacija i eksproprijacija. Pod konfiskacijom se podrazumeva otuđenje imovine pojedine kompanije bez ikakve nadoknade. Detaljnije tumačenje podrazumeva oduzimanje imovine bez ikakve nadoknade od strane države ili nadležnih organa, koji su deo državnog aparata, kao što su posebne uprave za borbu protiv organizovanog kriminala, nelegalno stečene imovine i druge. Ovakva vrsta rizika odnosi se na pravo države da može preuzeti – konfiskovati imovinu pojedinoj kompaniji ili pojedincu ukoliko utvrdi da poslovanje ili rezultat koji se ostvaruje upotrebom te imovine nije u skladu sa zakonom, ili ako se utvrdi da se pokretna ili nepokretna imovina koristi radi protivpravnog sticanja dobiti, krijumčarenja, distribucije narkotika i drugih radnji koji su u suprotnosti sa zakonom.

Eksproprijacija³, kao pravni institut, označava prinudno oduzimanje privatne imovine u opštem interesu, koji se mora restriktivno tumačiti, uz pravičnu naknadu koja se vezuje za tržišnu vrednost ekspropisane nepokretnosti. Eksproprijacija se vrši u korist države, za potrebe ostvarenja javnog interesa, kao što je izgradnja objekata od javnog značaja (aerodrom, bolnica) ili širenja industrijske zone.

Odustajanje od izvršenja ugovora. Kompanije koje posluju na stranim tržištima suočeni su i sa rizikom koji se odnosi na nepriznavanje, odbacivanje ili jednostavno neizvršavanje ugovora ili njegovog dela. Naime, država može odbaciti određeni ugovor, ne priznati ga zbog određenih stvarnih ili fiktivnih razloga, a koji često ne zavise od kompanije i posledica su uticaja određenih faktora koji su van kontrole kompanije. Država može raskinuti ugovor i zbog brojnih drugih razloga, kao što su finansijski razlozi (manjak sredstava u budžetu, nepredviđene okolnosti).

Odustajanje od konvertibilnosti valute. Pod konvertibilnošću valute podrazumeva se sposobnost valute da bude zamenjena nekom drugom, a da su obe priznate u međunarodnom platnom prometu. Nekonvertibilnost valute je povezana sa režimom deviznog kursa koji primenjuje Centralna banka određene države. Da bi jedna valuta mogla postati konvertibilna iza nje mora da stoji stabilna privreda; platni bilans ne sme da pokazuje veći i dugoročniji deficit. Za konvertibilnost valute potreban je i određeni stepen političke stabilnosti u zemlji. Ukoliko zemlja proglasi svoju valutu konvertibilnom, a za to nisu ispunjeni uslovi, nacionalna ekonomija trpi štete od takvog čina, što može dovesti do gubljenja poverenja u datu valutu i suspenzije konvertibilnosti. Naime, kada Centralna banka odredi fiksni devizni kurs po kome se odvija trgovina na deviznom tržištu i kada se istovremeno uvedu određena ograničenja koja se primenjuju u trgovini na deviznom tržištu, tada kažemo da je valuta nekonvertibilna ili da nema potpunu konvertibilnost. Interes svake nacionalne ekonomije je da njena valuta bude zamenljiva za što veći broj valuta, a naročito za jake i

³ <http://sr.wikipedia.org/sr-el-eksproprijacija>

stabilne valute (euro, američki dolar, japanski jen, švajcarski franak). Za nacionalnu privredu je bolje da ima stabilnu nekonvertibilnu valutu, nego konvertibilnu, a slabu⁴.

Politička nestabilnost. U savremenim uslovima poslovanja koje karakteriše slobodan protok ljudi, kapitala i tehnologije stabilnost političkog okruženja u nekoj zemlji predstavlja jedan od ključnih uslova i faktora koji opredeljuju strane investitore da ulože kapital u neku ekonomiju. Decentralizacija državnog aparata i uprošćavanje i ubrzavanje birokratije, prepuštanje dela političke moći lokalnim upravama od strane centralne vlasti samo su neki od prvih koraka koje je neophodno da neka država preduzme kako bi postala atraktivna za strane investitore. Jedan od primera je i slučaj Kine, gde su se strane kompanije susrele sa rizikom koji se odnosio na to da su lokalne vlasti bile primorane da prihvate ugovore, i sve uslove iz njih, koje su zaključile centralne vlasti sa kompanijama, a koji nisu uvek bili u interesu lokalne vlasti. Naravno, nije samo decentralizacija vlasti uslov za dolazak stranog kapitala. Stabilnost političke scene, ne tako česti izborni procesi, normalno funkcionisanje parlamenta, ekonomska sigurnost na duži rok takođe predstavljaju garanciju da je država spremna za priliv stranog kapitala i investicija.

Rat. Rat predstavlja direktnu pretnju i opasnost za imovinu i kapital stranih ulagača i kompanija. Poslednjih decenija prisutan je veliki broj područja na kome se rat javlja kao potencijalna vrsta rizika. Paralelno sa tim pojavila se i podeljenost među teoretičarima u pogledu definisanja rata sa aspekta osiguranja, a posebno u okviru dela koji se odnosi na osiguranje od političkih rizika. Ne postoji definicija rata, a svaki pokušaj da se on postavi u određeno teorijsko objašnjenje zahteva dublju analizu. Opšte prihvaćeno definisanje rata odnosi se na pokušaj definisanja rata kao neprijateljskog delovanja vojnih snaga različitih država. Pojedini analitičari proširuju ovu definiciju uključujući u nju i svaku vrstu građanskog rata, kao i svaku vrstu oružane pobune. Svakako da oružana pobuna i građanski rat koji je lokalnih razmera nema takvu težinu kao sukob između dve države. U pojedinim turbulentim područjima lokalne i sporadične oružane pobune su svakodnevna pojava. Imajući to u vidu sve veći broj osiguravajućih društava isključuje, ili teži ka tome da iz svog portfelja osiguranja isključi, osiguranja koja se odnose na zaštitu od lokalnih, svakodnevnih konflikata domaćeg karaktera, koji uključuju građanske nemire ili građanske pobune manjih razmera, one koji su u osnovi manjeg obima. Upravo ovde i leži potencijalni problem za osiguravajuća društva, a koji se odnosi na definisanje rata, oružane pobune ili građanskih nemira. Postavlja se pitanje kada građanska pobuna prerasta u građanski rat? Ukoliko osiguravajuća društvo uspešno definiše razliku i momenat kada pobuna prerasta u ozbiljni sukob tada može da u svoj portfelj uključi i osiguranje od ovakve vrste političkog rizika, a kompanija investitor da, prihvatajući takvu vrstu osiguranja, spokojnije i sigurnije planira svoju strategiju koja se odnosi na nastup na stranom tržištu.

Nepredvidivo regulatorno okruženje. Svaka kompanija koja posluje na stranom tržištu izložena je potencijalnoj opasnosti od diskriminacije, a koja dolazi od strane države ili njenih institucija. To podrazumeva različite nacionalne tretmane nedoslednosti gde se pravi razlika između domaćih i stranih investitora. Oblici kroz koje se ispoljava nepravda i nedoslednost su različiti novčani zahtevi (uplata garantovanog depozita stranih kompanija u iznosu višem od propisanih), različiti poreski tretmani, ograničenja u pristupu neophodnim resursima, izvorima, komponentama i distribucija istih. Ovaj problem se može rešiti na obostrano zadovoljstvo i interes ukoliko se sklopi ugovor o nabavci direktno između vlade i kompanije. Na taj način kompanija biva zaštićena od diskriminatornog pristupa države prema njoj kao investitoru, te ona nastupa ravnopravno kao i domaći ulagači.

3. Analiza i upravljanje političkim rizicima – utvrđivanje i identifikacija političkog rizika

Prevenција, kontrola i upravljanje gubitkom koji se javlja kao posledica nepovoljnih političkih događaja primorava preduzeća koja posluju na međunarodnim tržištima najpre da identifikuju i utvrde potencijalne izvore potencijalnih političkih rizika, a potom i stepen izloženosti kako bi se kroz uspešnu implementaciju svih informacija i podataka, do kojih se dođe u tom postupku, kreirala uspešna strategija. Identifikacija političkog rizika podrazumeva njegovo sagledavanje i analizu kako od strane kompanije koja se pojavljuje kao potencijalni investitor, tako i od strane države koja predstavlja potencijalnog domaćina za investitora. Ukoliko se kompanija bavi izvozom neophodno je da utvrdi nivo usaglašenosti proizvoda koje izvozi sa standardima kvaliteta koji važe u toj zemlji, ali i sa međunarodnim standardima.

⁴ <http://www.beogradnet.com/index.php?page=brecnik&cat=k>,

Ako se, kompanija opredeli za otvaranje svoje filijale u određenoj zemlji, tada je zadatak mnogo složeniji. Prilikom opredeljivanja za otvaranje filijale kompanija mora da izradi detaljnu studiju, i detaljno prouči zakone, uredbe, elemente političkog i poreskog sistema, kao i analizu međudržavnih odnosa između zemlje iz koje dolazi i zemlje u kojoj se planira realizacija investicija. Studija zemlje potencijalnog domaćina podrazumeva proučavanje njene istorije, vlade, zakona, demografije (uključujući etničku i religijsku pripadnost), ekonomske i finansijske strukture tržišta. Kompanije mogu koristiti javno publikovane podatke i informacije od strane države i njenih organa, od globalnih finansijskih institucija, ili svojih pouzdanih, privatnih izvora. Tako Svetska Trgovinska Organizacija, kao ključna globalna trgovinska institucija, pribavlja podatke koji se odnose na trgovinsku politiku direktno od svojih zemalja članica. Američka obavешtajna služba (*CIA-Central Intelligence Agency*) periodično izdaje Svetsku knjigu činjenica (*World factbook*⁵) koja sadrži ključne državne, demografske i ekonomske statistike svake zemlje. Takođe, ambasade i konzularna predstavništva u stranim zemljama šalju izveštaje, podatke i informacije svojim vladama preko ministarstava spoljnih poslova. Informacije koje se odnose na lokalne vlasti, okruge ili regione bivaju teže i sporije prikupljene i publikovane. Ovo je naročito bitno jer se u procesu decentralizacije vlasti sve veća odgovornost i politička moć transferiše upravo na lokalnu administraciju. Dalji rast i razvoj lokalnih opština zavisi isključivo od sposobnosti i spremnosti lokalnog menadžmenta i preduzetničkog duha koji se ispoljava u toj sredini. U svetu su brojni regioni koji nude ovakve olakšice. To su brojne ekonomske zone u Kini, The Maquiladora zona u Meksiku, oblast Labuan u Maleziji, slobodna carinska zona u Dubaju. I Srbija se priključila ovom globalnom trendu upravo zahvaljujući sposobnosti lokalnog menadžmenta – Indija, Zrenjanin i Pećinci.

4. Merenje i kontrola političkog rizika

Cilj merenja političkog rizika je procena negativnog uticaja elemenata političkog rizika, a u okviru toga procena verovatnoće preuzimanja akcija i aktivnosti od strane druge države, a koje bi bile štetne za interes kompanije koja na njihovom tržištu posluje. Poslednjih decenija sve je veći broj istraživačkih i naučnih tehnika i instrumenata za merenje političkog rizika. Jedan od najtežih zadataka u proceni političkog rizika je predvideti vremenski period trajanja negativnih uticaja događaja. To može biti relativno lako, ukoliko postoji detaljan izveštaj o tome da će pojedina uticajna grupa ili politička partija u nekoj zemlji pokušati da iskoristiti svoju moć i autoritet u budućnosti. U svetu postoji nekoliko agencija koje pružaju informacije o profilima političkog rizika pojedinih zemalja. Najvažnije iz te oblasti su:

- Agencija za procenu političkog rizika (*Political Risk Services-PRS*);
- Agencija za istraživanje rizika poslovnog okruženja (*Business Environment Risk Inteligence-BERI*).

Agencija za procenu političkog rizika (PRS – Political Risk Services)

Od 1979. godine kada je osnovana, ova Agencija je prepoznatljiva u svetu kao originalni sistem za merenje i kvantifikovanje rizika. Ova Agencija ima dva podsistema prvi je PRS (*Political Risk Services*), a drugi ICRG (*International risk guide – Vodič za međunarodni rizik zemlje*). Finalni proizvod ove Agencije je studija o riziku zemlje koja zahteva detaljno i temeljno istraživanje raznih faktora koji utiču na rizik jedne zemlje. U okviru tog istraživanja dolazi se do rezultata koji obuhvataju ocenu političkog, ekonomskog i finansijskog rizika, a na kraju se procenjuje sumarni rizik koji predstavlja kombinaciju sve tri vrste rizika. Metodologija pomoću koje se određuje politički rizik zemlje predstavlja zvaničnu metodologiju PRS-a.

Tabela 2. Ocena komponenti političkog rizika po metodologiji PRS

R.br.	Komponenta političkog rizika	Poeni (max)
1	Stabilnost vlade	12
2	Socio-ekonomski uslovi	12
3	Profil investicija i investiranja	12
4	Interni konflikti	12
5	Eksterni konflikti	12
6	Korupcija	6
7	Uticaj vojske u politici	6
8	Religijske tenzije	6

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

9	Poštovanje ustava i zakona	6
10	Etničke tenzije	6
11	Demokratska odgovornost	6
12	Kvalitet birokratije i administracije	4
Σ		max 100

1. Stabilnost vlade U okviru analize ovog dela analizira se jedinstvo vlade, legalnost i podrška u javnosti. Svaka od ovih komponenti ocenjuje se ocenom 0–4, konačne ocene se zbrajaju, a dobijena ocena se uključuje u konačne bodove. Maksimum bodova koji može doneti ova komponenta je 12.

2. Socio–ekonomski uslovi. Ova komponenta obuhvata analizu nezaposlenosti, poverenje potrošača i siromaštvo. Kao i prilikom analize prethodne komponente dodeljuju se ocene 0–4 svakom elementu, s tim što ocena 0 donosi veoma visok rizik, a ocena 4 veoma nizak rizik. Maksimum broj bodova je 12.

3. Profil investicija i investiranja U okviru ove komponente analizira se održivost ugovora, repatrijacija (povraćaj) dobiti, kao i kašnjenje u plaćanju. Zbir ukupnih ocena maksimalno može biti 12.

4. Unutrašnji konflikti Analiza ove komponente obuhvata ocenu građanskog rata (opasnost od nastanka puča i prevrata), terorizam i političko nasilje i civilne nemire. Maksimalan broj bodova ovog faktora je 12.

5. Spoljni konflikti. Ocena ove komponente podrazumeva širok spektar analize koja obuhvata strane akcije vlade, koje se prostiru od nenasilnog spoljnog pritiska (diplomatski pritisci, uskraćivanje pomoći, trgovinska ograničenja, sankcije) pa do nasilnog spoljnog pritiska kao što su prekogranični ratovi. Ocena ove komponente obuhvata rat, prekogranične konflikte i spoljni pritisak. Maksimalan broj bodova je 12.

6. Korupcija Korupciju često nazivaju i rak-ranom svakog društva. Sve dok postoji i najmanji oblik korupcije ne možemo govoriti o slobodnom i tržišno orijentisanom društvu i privredi. Ovde se, pak, govori o proceni korupcije unutar političkog sistema jedne zemlje. Takav oblik korupcije predstavlja glavnu opasnost stranim ulaganjima i to iz nekoliko razloga: iskrivljuje privredno i ekonomsko okruženje, smanjuje kredibilitet i poverenje u vladu i donosi nestabilnost čitavog sistema. Najčešći oblik korupcije, a koji potiče direktno od kompanije, je finansijska korupcija u obliku posebnih zahteva za plaćanja i nudenje mita, a koji su povezani sa dobijanjem uvozno izvoznih dozvola, smanjivanje poreskih obaveza. Po metodologiji PRS grupe strogo je zabranjeno favorizovanje pojedinih kompanija, tajno finansiranje političkih stranaka, kao i stvaranje sumnjivih veza između politike i biznisa. Ocena sadrži maksimalan broj bodova 6.

7. Uticaj vojske u politici Pokušaj stvaranja *civilnog društva*, koje podrazumeva stvaranje društva bez uticaja vojske predstavlja jedno od osnovnih stubova savremene demokratije. U zemljama gde su česti politički, građanski, pa i vojni nemiri, vojska je ta koja predstavlja garant mira i reda. U nekim zemljama, pretnja od vojnog preuzimanja vlasti silom predstavlja visok rizik, posebno ako je to znak da vlada ne može funkcionisati uspešno, a što je pokazatelj da ta zemlja ima nesigurno okruženje za strane ulagače i kompanije. Vojni režimi na vlasti predstavljaju najveći rizik. Generalno, niži stepen rizika pokazuje veći stepen vojne participacije u politici i viši stepen političkog rizika.

8. Religijske tenzije Religijske tenzije mogu proizilaziti iz dominacije društva i/ili upravljanja jedne verske zajednice koja nastoji zameniti civilni zakon u verski zakon i isključiti druge religije od političkih i/ili društvenih procesa, zatim nastojanje da jedna verska zajednica postane dominantna i uticajna na zvaničnu politiku, ali i želja jedne verske zajednice da izrazi svoj vlastiti identitet na način koji predstavlja oblik dominacije nad drugim verskim zajednicama.

9. Ustav i zakoni Ustav i zakoni procenjuju se odvojeno, a svaka pod-komponenta se sastoji od nula do tri boda. Ustav kao pod-komponenta se procenjuje kroz snagu i nepristrasnost pravnog okvira, dok zakon kao pod-komponenta podrazumeva procenu poštovanja zakona. Dakle, zemlja može uživati visok rejting – 3 – u smislu njegovog pravosudnog okvira, ali i nizak rejting – 1 – ako pati od veoma visoke stope kriminala i ako se zakon rutinski ignoriše bez adekvatnih sankcija.

10. Etničke tenzije Ova komponenta je procena stepena napetosti u zemlji pripisana rasnoj, nacionalnoj, jezičkoj ili nekoj drugoj podeli sa etničkim prefiksom. Niži rejting prisutni su u zemljama gde su izražene rasne napetosti i nacionalnost, jer su suparničke etničke grupe netolerantne.

11. Demokratska stabilnost. Stabilnost vlade uslovljena je podrškom koju svaka vlada ima u Parlamentu, ali se potvrda podrške dobija na izborima. U okviru ove komponente pažnja se posebno poklanja sledećim faktorima: postojanje slobodnih i poštenih izbora za zakonodavnu i izvršnu vlast, aktivna prisutnost više od jedne stranke u vlasti i održivost opozicije, kao i saradnja, stabilnost i nesmetano funkcionisanje tri osnovna stuba vlasti – zakonodavne, izvršne i sudske.

12. Kvalitet birokratije i administracije. Visoke ocene daju se zemljama u kojima birokratija ima snagu i stručnost bez drastične podložnosti promenama u politici. U zemljama sa visokim ocenama birokratija nastoji da bude donekle autonomna od političkih pritisaka i da ima uspostavljen mehanizam za zapošljavanje i obuku. Zemljama kojima nedostaje jaka, kvalitetna i efikasna birokratija primaju niske bodove jer svaka promena u vladi implicira promene u birokratiji. Efikasna birokratija jedan je od osnovnih pokazatelja reformi koje se sprovode u državnom aparatu i administraciji i zato je njen značaj veoma bitan.

5. Osiguranje od strane međunarodnih odnosno globalnih agencija

Međunarodne, odnosno globalne, finansijske institucije i agencije su u poslednjih 20 godina postale značajan faktor stabilnosti u pogledu pružanja pomoći i garancija investitorima za nastup na tržištima, bilo da su na njima izraženi politički ili neki drugi rizici.

Multilateralna agencija za osiguranje investicija (Multilateral Investments Guarantee Agency – MIGA)

Prve diskusije o političkom riziku i njegovom uticaju na funkcionisanje tržišta pojavile su se 50-ih godina prošloga veka i delom su bile isprovocirane eksproprijacijom imovine tokom kubanske revolucije. Međutim, sve do 1985. nije postojala globalna organizacija ili agencija koja bi se bavila osiguranjem od političkog rizika. Sredinom 80-tih godina prošloga veka počinju da se realizuju i prve aktivnosti na osnivanju nekog tela koje bi obezbedilo osiguranje investicija. Tako 1988. godine Svetska banka osniva Multilateralnu agenciju za osiguranje investicija (*Multilateral Investments Guarantee Agency – MIGA*). Multilateralna agencija za osiguranje investicija je deo Svetske banke i bavi se unapređivanjem direktnih stranih investicija u zemljama s tržištima u nastajanju s ciljem poboljšanja životnog standarda i smanjenja siromaštva. MIGA nudi osiguranje kojim štiti investitore i zajmodavce od političkog rizika koji svako ulaganje nosi, a zemljama u razvoju pomaže da privuku i zadrže privatna ulaganja⁶. Trenutno MIGA ima 173 zemlje članice, a raspolaže kapitalom od preko 1 milijarde evra. MIGA u svom portfelju obuhvata pokriće rizika političkog karaktera zemalja članica, a u koji spadaju sledeće vrste rizika:

Eksproprijacija – Agencija osigurava gubitak kompaniji investitoru koji se javlja kao posledica eksproprijacije, konfiskacije ili nacionalizacije imovine. Agencija takođe pokriva i gubitak nastao zbog „sporne eksproprijacije“ koja predstavlja primenu retroaktivnih mera na investitora, kao i pojedinačna eksproprijacija, odnosno diskriminirajući odnos prema pojedinim kompanijama. Agencija pruža zaštitu protiv gubitka koji nastaje kao rezultat akcija od strane vlade domaćina, a koja za posledicu ima smanjenje ili oduzimanje imovine, smanjenje kontrole ili prava na upravljanje investicijama

Neizvršavanje ugovora – ovom vrstom osiguranja pokriva se gubitak kompanije koji se javlja kao posledica neizvršavanja, nepriznavanja ili raskida ugovora od strane vlade sa kojom je sklopljen aranžman, kao i osiguranje gubitka nastao iz istog razloga ukoliko je ugovor sklopljen sa nekom drugom kompanijom.

Rat i građanski nemiri - Politika Agencije u vezi sa osiguranjem od ove vrste rizika odnosi se na pokriće štete nad uništenom imovinom, a koja nastaje usled ratnih dejstava, građanskih nemira, revolucija, sabotaze ili terorističkih akcija.

Odustajanje od konvertibilnosti valute – MIGA nadoknađuje štetu i gubitak zbog ograničavanja novčanih transfera nametnutih od zemlje u kojoj se realizuju investicioni projekti. Agencija pokriva gubitke koji proizlaze iz nemogućnosti da investitor ne može izvršiti konverziju novčanih sredstava lokalne valute (kapital, kamate, glavnica, dobit, honorar) u devize za prenos izvan zemlje domaćina. Takođe se pokrivaju i vremenski preduga odlaganja kupovine strane valute, odnosno ograničenja u obimu i količini kupovine valute od strane države, nepovoljne zakonske regulative i gubitak vrednosti. Vrlo je bitno naglasiti da MIGA ne osigurava od devalvacije lokalne (nacionalne) valute zemlje domaćina.

Kompanije kvalifikovane kod Agencije za osiguranje mogu izabrati bilo koju kombinaciju ove četiri vrste rizika. MIGA pokriva do 90% iznosa investicija i do 95% potraživanja. MIGA takođe daje garancije

⁶ <http://arhiva.glasjavnosti.rs/arhiva/2002/04/22/srpski/X02042101.shtml>

lokalnim vlastima i od investitora zahteva da se pridržavaju socijalnih standarda i standarda za očuvanje životne sredine koji se smatraju najboljim na svetu. Od svog osnivanja do sada, MIGA je izdala preko 850 garancija za projekte obavljene u preko 92 zemalja u razvoju⁷. MIGA takođe osigurava investicija kojima štiti odgovarajuće strane ulagače od nekomercijalnih rizika (kao što je osiguranje od političkog rizika) u zemljama u razvoju. Gotovo 45% od ukupno osiguranih investicija odnosi se na ekonomije u Evropi, 25% su zemlje Latinske Amerike i Kariba, i oko 17% subsaharske afričke zemlje.

Program osiguranja Svetske Banke

Sva osiguranja koja potiču od ove globalne finansijske institucije mogu da obuhvate neke od sledećih rizika: **Delimično osiguranje rizika** se odnosi na pokrivanje rizika koji može nastati ukoliko vlada ili neka od njenih agencija ne ispuni sve obaveze prema kompaniji ili privatnom ulagaču;

Delimično osiguranje kredita, obuhvata pružanje zaštite od svih rizika koji su povezani sa finansiranjem duga koji proizilazi iz javnih investicija, a koje država treba da isplati privatnim investitorima za izvršene radove;

Polise zasnovane na garantovanju daju garanciju na isplatu glavnice i kamate na privatnom tržištu investitorima koji kupuju dužničke hartije od vrednosti (obveznice) izdate od strane država članica IBRD, a čije vlasništvo omogućava kvalifikaciju za određene projekte čije rizike pokriva Svetska banka. Kriterijumi za kvalifikovanje za ove projekte uključuju zadovoljenje socijalnog, strukturnog i makroekonomskog okvira.

Osiguranje od strane agencija koje su u celosti ili delimično u državnom vlasništvu

Ponuda osiguranja od političkog rizika, naročito od izvoznog rizika, može doći direktno od strane države (kroz direktnu podršku i subvencionisanje izvoza), vladinih agencija ili od privatnih osiguravajućih društava koje imaju podršku i pomoć od strane države. U tabeli 3. dat je pregled najvećih nacionalnih uvozno-izvoznih banaka pojedinih država.

Tabela 3. Pregled najvećih i najznačajnijih uvozno-izvoznih banaka pojedinih država

Najznačajnije nacionalne uvozno-izvozne banke država		
Država	Naziv banke	URL
Francuska	Banque Francaise du Commerce Extérieur (COFACE)	www.coface.cr
Nemačka	Euler Hermes	www.hermes-kredit.com
Saudijska Arabija	Islamic Corporation for the Insurance of Investment and Export Credit (ICIEC)	www.iciec.org
Švajcarska	Export Risk Guarantee (ERG)	www.swiss-erg.com
SAD	Export-Import Bank of the U.S. U.S. Overseas Private Insurance Corp.	www.exim.gov www.opic.gov

Tabela 4. Najznačajnije globalne izvozne agencije

Najznačajnije globalne izvozne agencije		
Region	Naziv banke	URL
Afrika	African Export-Import Bank (Afreximbank)	www.afreximbank.com
Centralna i istočna Evropa	European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)	www.ebrd.com
Azija	Asian Development Bank (ADB)	www.adb.org
Globalni nivo	Multilateral Investment Guarantee Agency	www.miga.org
Globalni nivo	World Bank Guarantee Program	www.worldbank.org

Sjedinjene Američke Države

Američka administracija podršku za političke rizike pruža kroz dva organizaciona oblika: *The Export-Import Bank* (Uvozno izvozna banka) i *Overseas Private Insurance Corporation* (Privatna Korporacija za Osiguranje Prekomorske Trgovine)

- *Uvozno izvozna banka* osnovana je 1934. godine kao Američka bankarska korporacija koja posluje kao nezavisna agencija američke vlade. Ova banka je jedan od stubova spoljne politike američke administracije. Kao takvoj, banci nije dozvoljeno da pruža finansijsku pomoć, uključujući i

⁷ Willkin, Minor (2001)

osiguranje, javnom i privatnom sektoru u određenim zemljama, a koje se nalaze na određenom spisku ograničenja koje je direktno odredila federalna vlada. Ex-Im banka u okviru svog portfelja nudi osiguranje koje pokriva rizik izvoznih kredita i političkih rizika. Osiguranje izvoznih kredita obuhvata rizik od stečaja, nesolventnosti, kreditne nesposobnosti, rizik nenaplativosti potraživanja i prevare. Ex-im banka takođe pokriva i političke rizike. Banka se pokazala vrlo uspešnom u vođenju politike koja, u svojoj ponudi, obuhvata kombinaciju kreditnog i političkog rizika. Prva, od dve varijante, je tzv. *multi-kupac (multi-buyer)* ili *master politika* koja pruža podršku i pokriva za 90% ukupnog iznosa poslovnog aranžmana, a u pojedinim slučajevima na duži rok banka može pokriti i do 100% vrednosti ugovora. Druga varijanta odnosi se na pokriva i kreditnog i političkog rizika do 95% vrednosti. U pojedinim aranžmanima, sa određenim poljoprivrednim proizvodima, procenat pokrivenosti ide i do 98%.

- *Privatna korporacija za osiguranje prekomorske trgovine* – Ugovorom o saradnji iz 1948. godine pružena je mogućnost domaćim multinacionalnim kompanijama da se i one mogu osiguravati od političkog rizika. Ugovorom o pomoći u inostranstvu, koji je stupio na snagu 1969. god. izvršena je realokacija dela portfelja osiguranja sa države na novoformirano telo OPIC koja je počela sa radom 1971. godine. Korporacija pruža usluge investiranja i osiguranja isključivo američkim kompanijama. Osiguranje obuhvata rizik od nekonvertibilnosti valute, nacionalizacije, eksproprijacije, konfiskacije imovine od strane drugih država i političko nasilje (koje uključuje rat, revoluciju, građanske nemire, terorističke akcije) u više od 250 zemalja sveta.

Velika Britanija

Velika Britanija je jedna od prvih zemalja koja je ustanovila agencije za osiguranje od političkih rizika koje su u državnom vlasništvu, a koje se bave osiguranjem i političkog i kreditnog rizika. Još 1919. god. je formirano Odeljenje za izvozno-kreditno osiguranje (*Export-Credits Guarantee Department – ECGD*) Osnovni principi funkcionisanja ovog Odeljenja su:

- Politika osiguranja izvoza usmerena je na podršku kreditiranju, ali i direktnih investicija i podrazumeva garancije u slučaju nastanka gubitka za izvoz roba i usluga u razvijene zemlje. Ovakav oblik pomoći i garancija obuhvata do 95% gubitka. Osiguranjem se obuhvataju nelikvidnost i nemogućnost naplate potraživanja, neispunjavanje ugovornih obaveza od strane neke od ugovornih strana, nekonvertibilnost valute, nepriznavanje ugovora od strane države, kao i administrativna i druga ograničenja od strane države,
- Politika osiguranja obaveza usmerena je na osiguranje od bilo koje vrste vezivanja obaveza osiguranog izvoznika ili investitora. Osiguranje obuhvata nepravedne pozive tokom neuobičajenih političkih događaja (rat, nemiri, nepriznavanje ugovora), a koji se odnose na avansno plaćanje garancija, raspodelu prioriteta akcija, garantnih računa. Ova vrsta osiguranja pokriva 100% gubitka.
- Tender za ponudu ugovora i dopunjavanje ročnih menica pokriva rizik od nepovoljne zamene kreditnih anuiteta, koje su dužne da plate kompanije, a čija valuta plaćanja glasi na valutu zemlje u kojoj se realizuju investicioni projekti.

Francuska

Dve francuske agencije su potencijalni izvor osiguranja političkog i kreditnog rizika: Francuska banka za komercijalni izvoz (*Banque Francaise du Commerce Exterieur-BFCE*) i Francuska Agencija za osiguranje komercijalnog izvoza (*Francaise d'Assurance pour le Commerce Exterieur – COFACE*). BFCE je formirana kako bi pokrila rizike od značaja za Francusku ekonomiju, naročito u bivšim francuskim kolonijama, dok je COFACE (osnovan 1946. god.) više orijentisan na pružanje pomoći francuskim izvoznicima. Osiguranje političkog rizika, u pojedinim slučajevima, može biti prošireno i izvan uticaja i interesa francuske, ukoliko se proceni da se radi o značajnim projektima. COFACE u svom portfelju obuhvata četiri vrste osiguranja: osiguranje političkog rizika, osiguranje kredita, osiguranje investicija i osiguranje međunarodne razmene-trgovine.

Japan

Vlada Japana je 1999. god. osnovala Japansku Banku za međunarodnu saradnju (*Japan Bank for International Cooperation – JBIC*) koja je nastala kao produkt spajanja Eksportno-importne banke Japana i Fonda za Prekomorsku Ekonomsku saradnju. Aktivnosti JBIC-a mogu da se klasifikuju u dve oblasti:

- Međunarodne finansijske operacije koje podrazumevaju ponudu uvoznih i izvoznih računa japanskim firmama ili na onim mestima gde se japanske firme pojavljuju kao partneri, i
- Pružanje zajmova stranim vladama za socijalne i ekonomske projekte. U ovom slučaju se JBIC pojavljuje više kao poverilac nego kao finansijer-osiguravač rizika.

U Japanu postoji i Nipon izvozno i investiciono osiguranje (*Nippon Export and Investment Insurance – NEXI*). NEXI, kao osiguravajuća institucija, kontroliše i osigurava rizike spoljne trgovine i u nadležnosti je ministarstva ekonomije, trgovine i investicija. Vlada Japana reosigurava rizike prihvaćene od NEXI-ja.

6. Osiguranje od strane privatnih osiguravajućih društava

Globalni rast međunarodne trgovine i investicija doveo je do pojave novih privatnih osiguravača koji ulaze na tržišta osiguranja političkog rizika. To su kompanije koje su upoznate sa tim segmentom osiguranja, s obzirom da se većina njih već bavi poslovima međunarodnog osiguranja.

- Londonski LLOYD's vrši direktno osiguranje političkog rizika kroz osiguranje i reosiguranje. Zanimljivo je da, LLOYD's, pruža paletu od običnog osiguranja od političkog rizika pa do osiguranja izvoza. Kompanija kroz svoj portfelj osigurava i rizik od kopnene agresije, koju retko koja kompanija prihvata da osigurava;
- Američko privatno tržište osiguranja političkog rizika počelo je da se razvija ranih '70-ih godina prošlog veka. Najveća kompanija koja se bavi osiguranjem od političkih rizika je Američka međunarodna grupacija (*American International Group – AIG*) koja od 1974. god. osigurava ovakvu vrstu rizika;
- Ostale svetske i evropske kompanije koje pokrivaju ovakvu vrstu rizika su: Atradius (Nemačka), COX (Engleska), CHUBB (SAD), Pohjola (Finska), Skandia (Švedska), Zurich Insurance (Švajcarska), Exporters Insurance (Bermuda), a koje su članice grupe od 114 kompanija iz 23 zemlje.

Literatura

- [1] Ostojić, S., (2009) *Osnovi monetarne ekonomije*, Beograd, Data Status
- [2] Ostojić, S., (2007) *Osiguranje i upravljanje rizicima*, Beograd, Data Status Ristić Ž., (2008) *Fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora*, Beograd, Liber
- [3] Skipper H., D., Kwon, J., W., (2007) *Risk Management and Insurance-Perspectives in a Global economy*, Australia, Blackwell Publishing
- [4] Willkin, S., Minor, K., (2001) *Managing Today's Political Risks*, „The Risk Management Letter”, no. 22